

postao *flamen Augustalis* za cara Aleksandra Severa čija je dinastija bila porijeklom iz sjevernoafričkog grada Leptis Magne. I drugi spomenici u gradu svjedoče o dostignućima jakih porodica Gabinija ili romaniziranih Marcija u gradu koji je dosta kasno (202. g. – za Septimija Severa) uzdignut na rang municipija. Zbog čestih nemira u borbama kršćanskih struja, Dougga je napuštena i prije dolaska Vandala, te su se stanovnici jednim dijelom sklonili u obližnji današnji Teboursouk. Bizantska vojska je u napuštenom gradu sagradila manju tvrđavu odakle je nadgledala promet u dolini.

UTICA. Grad je smješten na visoravni blizu obale, sjeverno od Kartage, a neko je vrijeme (između formiranja provincije Afrike i osnivanja Augustove kolonije u Kartagi) bio glavnim gradom pokrajine. U građanskom ratu Cezara i Pompeja ovdje se sklonio i poginuo Katon Mlađi, nazvan Katon Utički. Gotovo potpuno neistražena Utika još čeka na otkrivanje urbane strukture, ali nešto otkopanih privatnih kuća s mozaikom svjedoči o veličini grada koji je zasjenila Kartaga, administrativni i vojni centar provincije, pa i šireg područja Sjeverne Afrike.

42 Uspon i propadanje gradova Sjeverne Afrike u historijskom procesu prelaza od feničkog do arapskog doba tjera nas na razmišljanje o ulozi koju je antička civilizacija imala u kasnijoj, srednjovjekovnoj povijesti Evrope i mediteranskog bazena. Kasnije povijesne odrednice su u svakom slučaju usmjerile razvoj gradova, a činjenici da se u Sjevernoj Africi nije od 7. st. dalje nikada razvila urbanizirana civilizacija poput evropske možemo zahvaliti naše današnje poznavanje oblika, strukture i načina života antičkih gradova.

Robert Matijašić

PRIJEVODNI ELEGIJSKI DISTIH

I Uvodna napomena

U hrvatskoj je književnosti već ustaljena praksa da se stihovi i strofe iz klasične, grčke i rimske književnosti prevode u metru originala. Jedan je od tih klasičnih metara, točnije rečeno strofa, i elegijski distih. Iako je pokušaja prevođenja bilo i ranije (a i pokušaja pisanja pjesama u elegijskome distihu), ograničit ću se ovdje samo na prevođenje elegijskoga distiha u okviru tonske, odnosno akcenatske versifikacije, ili vremenski od godine 1864, kada je Adolfo Veber tiskao svoj članak *O hrvatskom heksametu*. S druge strane, ograničit ću se samo na prijevode iz antičke književnosti, a neću se osvrnuti na prijevode sa živih jezika (npr. na prijevod Goetheovih *Rimskih elegija*) niti na prijevode hrvatskih latinista (npr. na prijevod Marulićeve *Davidijade*).

II Elegijski distih

Elegijski je distih strofa složena od tri stiha: daktilskoga heksametra i dva pridušena hemijepa. Hemijepi su se stali osjećati kao jedan stih koji se naziva pentametar (Majnarić, 1948: 106–107). Upravo odmor (dijereza) iza trećega takta u pentametri ukazuje na to da je on postao združivanjem dva pridušena hemijepa. 43

Klasični se heksametar sastoji od šest daktila, od kojih je posljednji spondejski: posljednji je takt spondej ili trohej. Svaki se daktil u heksametru može zamijeniti spondejem. Rijedak je spondej mjesto petoga daktila (takav se stih naziva *στίχος σπονδευδίζων* ili *σπονδευιακός*, lat. *versus spondiacus*).

Dok se klasični heksametar osniva na pravilnom izmjenjivanju dugih i kratkih slogova, prijevodni se heksametar osniva na pravilnom izmjenjivanju naglašenih i nenaglašenih slogova. Zato naglasak kod našeg heksametra mora biti u jačini, tj. na početku takta.¹ U prijevodnom heksametru umjesto spondeja dolazi trohej koji je po broju slogova jednak spondeju.

Heksametar se čita isticanjem naglašenoga sloga u svakome taktu. To se isticanje zove iktus (udar), a u prijevodnom se heksametru podudara s naglaskom. Istaknuti (naglašeni) dio takta naziva se jačina, a neistaknuti (nenaglašeni) slabina.²

Shema našeg heksametra izgleda ovako:

–U(U) | –U(U) | –U(U) | –U(U) | –UU | –U
promjenljivi dio (daktili ili troheji) nepromjenljivi dio (daktil + trohej)

Broj slogova u heksametru varira od 13 do 17, ali se u praksi ne pojavljuju heksametri sa 13 i 14 slogova.³

Valjan se heksametar ne izgovara u jednome dahu nego treba imati jedan ili dva odmora. Odmor može biti cezura (siječe takt na dva dijela) ili dijereza (dijeli takt od takta).

U klasičnome su heksametru najznatnije ove cezure:

a) Cezura iza treće jačine (muška cezura u 3. taktu; *τομή πενθημιμερής; caesura semiquinaria*):

Onda se zà zemlju tu, za dječicu borimo svoju
- U U | - U U | - || U - U U | - U U | - U

(Senc, 1920: 119)

b) Cezura iza trećega troheja, tj. iza prvoga sloga treće slabine (ženska cezura u 3. taktu; *τομή κατά τρίτον τροχαιῶν; caesura post tertium trochaeum*):

Nego lupeški kradu sa sviju na- težući strana
- U | - U U | - U || U | - U U | - U U | - U

(Senc, 1920: 123)

c) Cezura iza četvrte jačine (muška cezura u 4. taktu; *τομή ἐφθημιμερής; caesura semiseptenaria*). Ta cezura može doći kao glavni odmor ili kao sporedna pauza uz pentemimeru ili uz trohejsku cezuru. Kao glavni odmor može se vezati s cezuruom iza druge jačine (muška cezura u 2. taktu; *τομή τριθημιμερής; caesura semiternaria*):

Takav je muž, ma došo kud god, na omrazu svima
- U U | - || U | - U U | - || U | - U U | - U

(Senc, 1920: 118)

Od dijereza najobičnija je ona koja dolazi iza četvrtoga takta, takozvana bukolska dijereza (*διαίρεσις βουκολική; caesura bucolica*). Ona dolazi ili kao glavni odmor ili uz koju cezuru:

Krjepost je to i nagrada najbolja, najljepša od svih
- U U | - || U | - U U | - U U || - U U | - U

(Senc, 1920: 120)

Druga, slabija dijereza dolazi iza prvoga takta, a često dolazi ispred koje cezure:

Doći će, — čekajmo časak! Ta najviše bit će za- cijelo
- U U || - U U | - U || U | - U U | - U U | - U

(Rac, 1916: 316)

Pored tih „glavnih“ odmora postoje i „sporedni“ odmori. To su dvije ženske granice koje dolaze uz kakvu drugu cezuru, u drugome i u četvrtom taktu, te granica iza petoga takta. U slabijem obliku (prijevodnoga) heksametra mogle bi te dvije ženske granice zamijeniti cezuru u 2. odnosno u 4. taktu (Kravar, 1960: 290):

Neka me- đū nama ne bude ništa: i najtanji veo
- U U | - U U | - U U | - U || U | - U U | - U

(Škiljan, 1974: 87)

Mrzim i ljubim. Pa zašto to činim, možda ćeš pitat
- U U | - U || U | - U U | - U || - U U | - U

(Senc, 1920a: 37)

Dobar prijevodni heksametar mora imati:

- daktilsko-trohejsku shemu od 4 + 2 takta;
- podударanje naglasaka i iktusa;
- barem jedan odmor (Kravar, 1960: 280).

Versus spondiacus u prijevodnom heksametru ne postoji (Kravar, 1960: 284; Ivšić, 1961: 548). Neki prevoditelji žele ipak ostvariti *versus spondiacus* te uzimaju u 5. taktu trohej. Tako npr. Škiljan prevodi stih, koji se u originalu sastoji od šest spondeja, kako sâm kaže (Škiljan, 1979: 191), sa šest troheja. Taj bismo heksametar, ako uzmemo da je u prijevodu ostvareno šest troheja, trebali čitati ovako:

dá te | smíri lí da | ódvra- | tí od | méne

što odmah osjećamo da ne zvuči skladno.⁴

Pentametar se, kao što je već rečeno, sastoji od dva pridušena hemijepa (-UU-UU-) koji su se stali osjećati kao jedan stih. U prvome se hemijepu mogu daktili zamijeniti spondejima (u prijevodnom pentametru trohejima), dok se u drugome ne mogu. Na granici obaju hemijepa nalazi se dijereza.

Shema prijevodnoga pentametra izgleda ovako:

-U(U)|-U(U)|-||-UU|-UU|-

Primjer:

Prati ga prijekor i sram, svako ga progoni zlo
- U U | - U U | - || - U U | - U U | -

(Senc, 1920: 118)

III Metričke slobode

Ne može se uvijek ostvariti idealna shema heksametra i pentametra. U tome bismo slučaju trebali uzimati samo trosložne, dvosložne i jednosložne riječi, odnosno riječi s naglaskom na trećemu i drugom slogu od kraja te jednosložne naglašene riječi: sve drukčije naglašene riječi ne bi mogle stajati u stihu. Da bi se i takve riječi mogle upotrijebiti za heksametar i pentametar, uopće da bi se što više olakšalo građenje stihova, dopuštene su neke metričke slobode.

1. Iako u načelu naglasak riječi mora biti u jačini, tj. na početku takta, ponekad može naglasak biti i u slabini, ali onda gubi svoju snagu; i obrnuto: takt može počinjati nenaglašenim slogom koji onda pri čitanju dobiva iktus, tj. silinu. Drugim riječima: u heksametru i pentametru dozvoljeno je da se daktil i trohej zamjenjuju drugim trosložnim odnosno dvosložnim taktovima.

Mjesto daktila mogu stajati: tribrah UUU, palimbakhej --U, kretik -U-, anapest UU-, amfibrah U-U, molos ---- i bakhej U--.

Mjesto troheja mogu stajati: pirihijski UU, spondej -- i jamb U-.

46 Npr. tribrah u prvome taktu:

I u Per- sèfonin dvor, ù mrklî preseli mrak
UUU| - UU| - || - UU| - UU| -

(Rac, 1916: 46)

Kretik u drugome taktu:

za me je opet tvoj lik divan i potpuno nov
- UU| - U - | - || - UU| - UU| -

(Škiljan, 1974: 83)

Palimbakhej u četvrtome taktu:

Vapaj Cezarov još moj sad pos- većuje prah
- U | - UU| - || - - U | - UU| -

(Senc, 1920a: 182)

Pirihijski u prvome taktu:

Iz E- rineja svi vjet- rovitog krenusmo s njima
UU| - UU| - || UU| - UU| - UU| - U

(Rac, 1916: 28)

2. Donedavno su naši gramatički priručnici propisivali da refleks dugoga jata (= ije) treba izgovarati dvosložno. Odnedavno (pogotovo od Brozovićeve članka u „Jeziku“)⁵ smatra se pravilnim jednosložni izgovor. U stihu se, pored jednosložnog izgovora, može, ako je potrebno, uzimati i dvosložni izgovor. Ipak se ne bi preporučivalo da dvosložni izgovor s naglaskom na drugome dijelu (ijè) dolazi odmah iza cezure ili na kraju heksametra.⁶

3. Otpadanje samoglasnika: al' (ali), il', jesi l'; ovamo pripadaju krnji infinitiv i krnji glagolski prilog sadašnji (oni se pišu bez apostrofa!); kazat, reć (reći), znajuć.

4. Stezanje (kontrakcija) samoglasnika: ko (< kao), reko (< rekao), sljepočica (< sljepoočica), jedanaest (< jedanaest).

IV Veber – Trnski – Maretić

Godine 1864. tiskao je Adolfo Veber Tkalčević u „Književniku“ članak *O hrvatskom heksametru*. To je prvi pokušaj da se teoretski prikaže građenje naših heksametara. Ali Veber se koleba između akcenatskoga i kvantitetskoga principa: dozvoljava miješanje taktova sad na osnovi dugih i kratkih slogova, sad na osnovi naglašanih i nenaglašanih slogova.

Veberova pravila o građenju hrvatskoga heksametra glase:

1. Svaka se naglašena slova [= slog] ima držati dugom...
2. Svaka po izgovoru duga slova ima se uvijek držati dugom...
3. Svaka kratkim naglaskom zabilježena slova može biti kratka, ako poslije nje sledi duga slova; ovo se pravilo ima smatrati kano iznimka od prvoga...
4. Svi jednoslovčani predlozi, veznici i prislovi mogu se uzimati sad dugo, sad kratko...
5. Sve enklitike, to jest rieči bez naglaska, uzimaju se uvijek kano kratke...
6. Slovaka po položaju dugih nepoznaje hrvatski jezik...
7. Elizijâ, gdje bi se zadnji glasnik rieči zato imao progutnuti, što sljedeća rieč počima glasnikom, nepozna naš jezik...“ (Veber, 1864: 323–325).

Već je Veber (1864: 326; 1877: 37) istaknuo da se mjesto spondeja može u našem heksametru uzeti trohej.

U vezi s cezuroom Veber (1877: 37) kaže: „Glede usjeka [= cezura] i odmora [= dijereza] valjaju podpunoma staroklasička pravila.”

Odnosno, na drugom mjestu (Veber, 1864: 326) veli: „Stih može imati više usieka, ali se traži, da bude osobito u trećoj stopi... Ako li usiek nemože biti na trećoj stopi, onda valja nastojati da bude u drugoj ili četvrtj, bio on mužki ili ženski.” Heksametar s nepravilnom cezuroom ili bez cezure Veber (1864: 327) osuđuje: „Koji stih neima nijednoga usieka, ili ga neima na rečenih mjestih, nevalja ništa.”

Za pentametar Veber (1877: 42) kaže da je nezgodan jer naš jezik ne obiluje jedno-složnim riječima i štokavština nema riječi od više slogova kojima naglasak pada na zadnji slog.

Ivan Trnski u svom članku *O našem stihotvorstvu*, objavljenom u „*Viencu*“ 1874. god., dopušta heksametar (kao i uopće klasičnu metriku) samo u prijevodima iz klasične književnosti. Njegov se heksametar osniva na naglasku u riječima. I Trnski (1874: 538) dozvoljava da se mjesto spondeja uzima u heksametru trohej. Što se tiče odmora, Trnski (1874: 553) je mišljenja da cezura nije u heksametru neop-hodna, odnosno da je stih dobar i bez nje. Trnski je uglavnom smatrao da odmor treba biti iza potpunoga takta, a ne da siječe takt na dva dijela (Petraović, 1939: 72).

Prema svojim tezama o građenju hrvatskoga heksametra Trnski je preveo jednu Ovidijevu elegiju (*Tristia* I 3). Evo nekoliko distiha:

Žena pred Larovi svrh tog spuštenom ponikla kosom,
Ustni uz uzdrhtāj ljubnula utrnjen spret.
Mnoge neprijatnim nam izjadi rieči Penatom,
Drugu joj besjede, ah, ne će pomoći mu te.
Ne bje oklievati rad daleko pokročile noći,
Kolma se velikim već nebom zakrenula os

(Trnski, 1873: 585)

48

Tomislav Maretić i sâm prevoditelj s grčkoga i latinskog jezika iznio je uz prijevod *Odysseje* iz god. 1882. načela kojih se držao prilikom prevođenja.

„Tko hoće da Homera i u obće kojega mu drago pjesnika vjerno prevede, najbolje će učiniti, ako zadrži i u svom prijevodu onaj stih, kakav je u originalu... Pjesnik, kojega prevodilac prevodi, jamačno je znao, zašto je rabio baš ovaj ili onaj stih: činio mu se je za njegov posao najzgodniji; čemu dakle da prevodilac bude u tom nevjeran svomu originalu...“ (Maretić, 1882: 349).

Maretić (1882: 350) spominje kao svoje predšasnike Vebera i Trnskoga te kaže da njegov heksametar podosta odstupa od Veberovih pravila, dok se s Trnskim ne slaže u vezi s cezuruom. Po Maretiću (1882: 353), „heksametar, koji nema **nikake** caesurae, ne valja“. Od cezura on spominje pentemimeru, trohejsku i heftemimeru spoju s tritemimerom (Maretić, 1882: 350–351). No, „osim onih triju glavnih caesura... može [se] u heksametru nalaziti i drugih i to u drugoj, trećoj, četvrtoj i petoj stopi svuda, gdje se usred stope jedna riječ svršuje, a druga počinje“ (Maretić, 1882: 353).

Maretić se strogo drži naglasnoga principa i kaže da pri gradnji našega heksametra treba u jačini uzimati naglašeni samoglasnik, a u slabini nenaglašeni. Slaže se s Veberom i Trnskim da mjesto spondeja dolazi u našem heksametru trohej. S druge strane, rješava pitanje višesložnih riječi: „Budući da hrvatski jezik ima mnogo riječi

od četiri sloga, gdje je akcenat na prvome slogu, i riječ od pet sloga s akcentom na prvom ili na drugom slogu, bila bi velika muka graditi hrvatske heksametre, jer bi se morao kaniti takvih riječi i nikad ih ne uzimati u stih“ (Maretić, 1882: 354). To je uvidio i Trnski (1874: 538) te je dopustio da se mjesto naglašenoga sloga uzima nenaglašeni. Dok Trnski dozvoljava tu slobodu samo onda kada je takt u kome je učinjena ta zamjena trohej, kod Maretića je nalazimo i u daktilskome taktu.

Svoj prvi prijevod u elegijskome distihu Maretić je objavio u „*Viencu*“ 1874. god. To je: Ovidije, *Tristia* III 7. U tome svom prijevodu (kao i u kasnijem prijevodu Tibulove elegije I 3, objavljene u „*Viencu*“ 1877) već je Maretić dosljedno proveo zamjenu klasičnih dugih i kratkih slogova našim naglašenim i nenaglašenim slogovima; mjesto spondeja uzima trohej; u svim heksametrima nema cezurae kao što će to biti u njegovim kasnijim prijevodima; od cezura mu je najčešća trohejska; u pentametru nema uvijek dijerezu na polovici stiha, tj. iza prvoga hemijepa.

Evo nekoliko distiha iz toga prijevoda (Ovidije, *Tristia* III 7):

Netom pisani liste, pozdravit podji Perilu,
Vieran poruk mi viek riečim si mojijem ti.
Il ćeš ju zateč, gdje uz milu majku si sjedi,
Il se čitajuć baš s vilami zabavlja sad.
Ostavit poso će, čim saznade, da od mene ideš,
Pak neokljevcê tad pitat će živem li još

(Maretić, 1874: 484)

49

Maretićevi prijevodi jedne Ovidijevu i jedne Tibulove elegije bili su samo uvod u njegove prijevode Vergilija, Ovidija i, napose, Homera koji će (u redakciji Stjepana Ivšića) postati uzorom za naš prijevodni heksametar.

V Prevoditelji elegijskoga distiha poslije Maretića

Poslije Maretića više se naših prevoditelja okušalo u prevođenju elegijskoga distiha. To su uglavnom ovi prevoditelji:

Koloman Rac ima dosta heksametara s „nepravilnim“ odmorom a, kako je uočio Ivšić (1912: 439), često odmor i zanemaruje. Kod „pravilnih“ heksametara ima najčešće trohejsku cezuru, zatim pentemimeru te bukolsku dijerezu. Pored toga Rac ima žensku cezuru u 2. i 4. taktu. U pentametru nema uvijek na polovici stiha odmor.

Primjeri iz Racova prijevoda:

I štogòd pripovijedat tužaljke umiju moje,
Pticom' milipojkam' ja moram kazivati sâm.
Ali kakva si, da si, — Cintijom šume nek ječe,
Svaka samotna hird za ime tvoje nek zna!

(Senc, 1920a: 179)

Heksametar s dijerezom iza 3. takta:

Ti brodo- | lomca me | gledaš, — || more | život mi | ote,
Al' ga je | bilo | stid || posljednji | skinut mi | plašt

(Rac, 1916: 284)

Heksametar s trohejem u 5. taktu:

Eshila, | Eufori- | ónova | sina || A- | ténja- | nina
U ži- | torodnoj | gle || Geli tu | pokriva | grob

(Rac, 1916: 270)

Stjepan Senc pored klasičnih cezura ima i žensku cezuru u 2. i 4. taktu. Najčešća je trohejska cezura. Kod Senca nalazimo i ovaj heksametar sa ženskom cezurom u 1. taktu:

Veli; || al | žena što | govori | vatreno | ljubljenom | mužu

(Senc, 1920a: 37)

Vladoje Dukat ima pored klasičnih odmora žensku cezuru u 2. i 4. taktu te dijerezu iza 2. i 3. takta.

Ferdo Ž. Miler najviše upotrebljava odmor na polovici heksametra, iza 3. takta. Od klasičnih cezura najčešća mu je trohejska i pentemimera.

Krnji heksametar:

Tko bjeh | ja, || te | nježne | ljubavi | pjevač
— Čitaš me, | pa da me | znaš — || slušaj, bu- | dućnosti, | ti!

(Senc, 1920a: 197)

Hugo Badalić ima metrički dotjerane heksametre i pentametre. Od cezura upotrebljava samo one koje su u klasičnom heksametru. U pentametru nastoji da mu odmor bude na polovici stiha. Za razliku od Raca, Milera i Senca, kod kojih dugo jat (= ije) vrijedi jedan slog, kod Badalića može dugo jat vrijediti i dva i jedan slog, po potrebi stiha (kao kod Maretića).

Kako je | tijelom | nag: || mla- | dićima | pristaje | sve to,
Dok im je | mladosti | cvijet || ljubaznom | dražešću | svjež.
Takog mla- | dića će | častiti | muž, || a | ljubiti | žene,
Krasan je, | dok je | živ, || još je i | u smrti | lijep

(Senc, 1920: 119)

Slavko Teklić ima pored klasičnih odmora i žensku cezuru u 2. i 4. taktu te dijerezu iza 3. takta. Najčešća je trohejska cezura. Teklićevi su stihovi često „teški“, „nezgrapni“:

Medicina liječi sve ljudske boli, tek ljubav
Ne voli vještac koj vračit da pokuša nju

(Teklić, 1931: 6)

Čas opet dok sam ljut žudi da tražim bjelokosne kocke
I čim god prost kô dar nut Sveti proplamsava Put

(Teklić, 1931: 13)

Moje od gospe jer bjeliji nije lijer

(Teklić, 1931: 8)

Ne misli slučajno, e majčica dade ti to

(Teklić, 1931: 8)

Nikola Šop u svojim prijevodima klasika preferira slobodni stih. Ipak, ima i nekoliko pjesama u elegijskome distihu. Njegovi su stihovi često metrički neispravni. Od klasičnih cezura ima jedino trohejsku, a u pentametru mu odmor nije uvijek na polovici stiha.

I sama je Venera za njom u selo otišla bijelo.
Priprosta seljačka riječ Amoru draga je sad.
O kako bih radosno kraj nje ja motikom kopao tamo,
oro uz najteži trud svuda oko nje u krug

(Šop, 1950: 72)

O noći vi suđene meni i vode vi puste i mrtve,
i pustoši, po kojoj sad gaca i luta moj hod

(Šop, 1950: 61)

Ton Smerdel također ne preferira klasične metričke oblike. Sâm o tome veli: „U težnji da moj prijevod bude vjeran i po mogućnosti što bolji izraz doživljajno izražajne atmosfere samoga pjesnika, neke sam epigrame preveo u izvornom metru, dok sam druge, da bih sačuvao lirsku reljefnost, preveo slobodnim stihom i tako nastojao stvoriti izvorni ritam“ (Smerdel, 1960: 72). Smerdel podosta odstupa od pravila klasične cezure i njegovi su distisi često metrički loši.

Nije rijedak trohej u 4. taktu pentametra:

jedna žičana nit pukla naglo baš tad
- U | - UU | - || - U | - U U | -

(Smerdel, 1960: 21)

Metrički nepravilni stihovi:

čiji je prezvučni stih opjevao A- tenin štit
- UU | - U U | - || - U U U | - U | -

(Smerdel, 1960: 24)

Panu pri- kazao na dar, jer je u proljetni čas
- U U | - UUU | - || - UU | - U U | -

(Smerdel, 1960: 25)

ako nas mladosti cv'jet zanosi i njezin rast
- UU | - U U | - | - UUU | - U | -

(Smerdel, 1960: 64)

O da sletim ko san, al beskrikan sad
- U | - U U | - || - - U U -

(Smerdel, 1964: 135)

52

prožeo u porodu mladu po- rōdilju. Ona je sina
- UUU | - UU | - U U | - UU || - UU | - U

(Smerdel, 1960: 43)

Smij se! Os- mjehuj se tiho, kad pro- čitaš natpis ti ovaj
- U U | - U U | - U || U U | - U | - U U | - U

(Smerdel, 1960: 61)

u grad, što je lirsku poeziju pokopō sa Sapphom
- U | - U | - U | - UUU | - UUU | - U

(Smerdel, 1960: 62)

Prognanik nigdje domovinu svoju tad ne može naći
- U U | - U | - UUU | - U U | - UU | - U

(Smerdel, 1964: 20)

Branimir Žganjer upotrebljava pored klasične cezure (najčešće trohejsku) i žensku cezuru u 2. i 4. taktu:

Mrzim i | ljubim. || A | zašto to | činim, || za- | pitat ćeš | možda?
Ne znam. No | tako je | to: || ljubim i | mučim se | sâm

(Žganjer, 1964: 394)

Slamnig-Šoljan također imaju trohejsku cezuru i pentemimeru:

Tu ćeš da | pronađeš | sve - || i | ljubav i | prolaznu | igru,
ženu za | zabavu | tek, || ženu za | cijeli svoj | vijek

(Slamnig-Šoljan, 1970: 169)

Dubravko Škiljan teži da ima odmor na polovici heksametra, iza 3. takta. Od klasičnih cezura upotrebljava najčešće trohejsku.

Ženska cezura u 4. taktu heksametra:

Znaš li što | čini, | Gelije, | onaj || tko s | majkom i | sestrom
bludno, bez | tunike, | gol || besanu | provodi | noć?

(Škiljan, 1979: 175)

Dijereza iza 3. takta heksametra:

ne bih te | mogao | voljeti || da si i | potpuno | čedna;
baš da | učiniš | sve, || žudjet ću | i dalje | ja

(Škiljan, 1979: 167)

Damir Salopek ima najčešće trohejsku cezuru. No, kod njega nalazimo i nepravilno naglašenih riječi:

Udat se | želiš za | Priska: || baš | mudra si, | nije mi | čudno.
Prisko pak ne želi to: || mudar je, vjeruj, i on

(Salopek, 1976: 87)

U navedenom pentametriju, da bi bio pravilan, potrebno je ne želi pročitati s naglaskom na ne, mjesto književnoga ne žèli. (Takvih naglasnih nepravilnosti ne bi smjelo biti u metrički dobrom stihu.)

Marina Brcko ima često trohejsku cezuru. Obično teži da joj odmor bude što bliže polovici stiha, tako da joj je najčešća dijereza iza 3. takta:

Nedužnu | zabavu | ovu || može do- | pustiti | cenzor

(Brcko, 1979: 45)

U više stihova ima pogrešan naglasak:

Tako već pro- čitah ja pet tvojih knjiga i sâm
- U U U | - U | - || - U U | - U U | -

(Brcko, 1979: 47)

53

Riječ **pročitah** morali bismo izgovoriti s naglaskom na prvome slogu (književno je **pročitah**) tako da bi stih bio pravilan.

Nepravilan je i ovaj heksametar:

Ništa, Bitiniče, vjeruj, protiv tebe ne napisah

(Bricko, 1979: 47)

Prvi je dio heksametra ispravan s ovom shemom:

Ništa, Bi- tiniče, vjeruj
- U U | - U U | - U

ali kako pročitati dalje? Da li: **protiv tēbe ne napisah** ili **protiv tebe ne napisah**? Ni u jednome ni u drugom slučaju ne pristaje u heksametar.

Domagoj Grečl najčešće upotrebljava trohejsku cezuru. Pored toga ima tritemimeru, pentemimeru i heftemimeru. Od dijereza upotrebljava bukolsku i dijerezu iza 1. takta.

Pentemimera u heksametru:

54 Podsj- | tiše me | tad || da je | rođendan | dragane | moje,
triput ko | povoljan | znak || pljesnuše | dlanom o | dlan
(Grečl, 1979: 67)

Dijereza iza 1. takta + trohejska cezura:

Ostaje. || To mi se | zakle! || Nek | zlobnici, | dabogda, | svisnu!
(Grečl, 1979, 59)

VI Zaključak

Prijevodni elegijski distih, to jest naš prijevodni heksametar i pentametar, javlja se uglavnom u dvije inačice. Obje inačice poštuju, uz neznatna odstupanja, shemu heksametra od 3+2 takta, od kojih u prva četiri takta mogu stajati daktili ili troheji, peti je takt daktil, a šesti trohej; također i shemu pentametra, u kojemu se samo u prva dva takta mogu daktili zamijeniti trohejima. Razlika među inačicama, upravo razlika između pojedinih prevoditelja, javlja se jedino u tretiranju odmora.

Dok jedni prevoditelji, čiji je uzor Maretić-Ivšićev heksametar, imaju samo klasične odmone: cezuru pentemimeru, trohejsku, heftemimeru i tritemimeru te bukolsku dijerezu i dijerezu iza 1. takta (često i žensku cezuru u 2. i 4. taktu), drugi prevoditelji slobodnije upotrebljavaju odmone: uzimaju odmor bez obzira na klasična

pravila, najčešće između dva takta, a ne zadiru ni od heksametra bez ikakva odmora. (Takav heksametar može imati odmor kako iza svakoga potpunog takta, tako i po klasičnim pravilima. Što se pentametra tiče, ti prevoditelji nemaju uvijek odmor na polovici stiha; i tu se ponašaju jednako kao u heksametru: imaju odmor, ako ga imaju, iza kojega potpunog takta.)

Veber je u pogledu omora kategoričan: dozvoljava samo one odmone koji postoje u klasičnome stihu, to jest u 2, 3. i 4. taktu, muški ili ženski. Slično veli i Maretić, iako odlučno tvrdi da heksametar bez odmora ne valja: odmor može biti u 2, 3, 4. i 5. taktu svuda gdje se usred takta jedna riječ završava, a druga počinje. Trnski, naprotiv, smatra da je heksametar i bez odmora dobar, a ako odmor sâm dođe prevoditelju u pero, može biti iza svakoga potpunog takta, a ne da siječe takt na dva dijela.

Kao poseban oblik prijevodnoga elegijskog distiha mogli bismo izdvojiti prijevode Nikole Šopa i Tona Smerdela. Oni se najviše udaljuju od klasične sheme, te njihovi stihovi ili imaju takve taktove koji nisu ni daktili ni troheji (najčešće imaju slog više) ili pak imaju trohej na onome mjestu gdje on ne može stajati (npr. u 4. taktu pentametra).

Kod novijih pak prevoditelja javlja se jedna druga pogreška: neknjiževno naglašavanje pojedinih riječi. Dok su, na primjer, naglasne dublete dozvoljene u stihu, neknjiževni, nestandardni naglasak smatra se pogreškom. Ne mogu se u stihu podnositi ovako naglašene riječi: pròčitāš, poēziju, domòvinu, nē želī i sl.

Osobno držim da heksametar bez ikakva odmora ne valja. S druge strane, složio bih se s mišljenjem (Veber, 1864: 326; Maretić, 1882: 353; Kravar, 1960: 280, 290) da pored klasičnih cezura (pentemimera, trohejska, heftemimera i tritemimera, od kojih je u našem heksametru kudikamo najčešća trohejska) može biti i ženska cezura u 2. i 4. taktu. Od dijereza može biti bukolska te dijereza iza 1. i iza 5. takta. Drugim riječima: U našem prijevodnom heksametru može biti odmor na devet mjesta (šest cezura i tri dijereze). Cezure mogu biti po dvije (muška i ženska) u 2, 3. i 4. taktu (ženska cezura samo u daktilskome taktu); dijereza može biti iza 1, 4. i 5. takta. U pentametru je dozvoljena dijereza iza 3. takta, tj. na polovici stiha.

Domagoj Grečl

BILJEŠKE

- 1 Mjesto termina **stopa** radnije upotrebljavam termin **takt** jer on više odgovara našoj akcentnoj versifikaciji. Pod **taktom** podrazumijevam „Entfernung von Hebung zu Hebung im Vers“ (Der Große Duden, Band 5: *Fremdwörterbuch*, Mannheim 1960, s. v. „Takt“); usp. i Tomaševskij (1972: 11), Kravar (1960: 279).
- 2 Prema Majnariću (1948: 9–10), upotrebljavam termine **jačina** i **slabina** mjesto **arza** i **teza**.
- 3 U promjenljivom dijelu heksametra, tj. u prva četiri takta mogu stajati dva, rjeđe tri troheja, a četiri troheja nikada.
- 4 Zapravo, i suviše podsjeća na dvanaesterac. Da ima odmor iza trećega takta, bio bi kao naš narodni dvanaesterac, npr.:
slavuj ptica mala svakom pokoj dala.
-U -U-U -U -U-U
- 5 Dalibor Brozović: *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, „Jezik“, XX, Zagreb 1973, str. 65–74, 106–118, 142–149.
- 6 Ivšić (1961: 553) je u tome još i stroži. On ne preporuča ni da dvosložni izgovor jata s naglaskom na prvome dijelu (tje) dolazi u šestom ili bilo u kojem trohejskom taktu heksametra.

LITERATURA

- Adelsberger (1951). Ferdinand Adelsberger: *Kratki pregled naše teorije ritma*, „Hrvatsko kolo“, Zagreb 1951, str. 370–377.
- Franičević (1957). Marin Franičević: *O nekim problemima našega ritma* (nacrt za tipologiju hrvatskoga stiha XIX. stoljeća), „Rad JAZU“, knj. 313, Zagreb 1957, str. 5–187.
- Gortan-Gorski-Pauš (1979). *Latinska gramatika*, sastavili Veljko Gortan, Oton Gorski i Pavao Pauš, Zagreb 1979.
- Ivšić (1912). Stjepan Ivšić: *O ovom prijevodu i nešto o našem heksametru uopće*, u knjizi: „Homerova Ilijada“, preveo T. Maretić, Zagreb 1912, str. 431–442.
- Ivšić (1961). Stjepan Ivšić: *Pogovor ovome (šestom) izdanju*, u knjizi: „Homerova Ilijada“, preveo Tomo Maretić, Zagreb 1961, str. 547–557.
- Ivšić-Kravar (1955). *Srpsko-hrvatski jezik na pločama*. Izgovor i intonacija s recitacijama. Tekst i komentar sastavili: Stjepan Ivšić i Miroslav Kravar, Zagreb 1955.
- Kayser (1951). Wolfgang Kayser: *Das sprachliche Kunstwerk. Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*, Bern 1951.
- Kravar (1960). M. Kravar: *Naš prijevodni heksametar danas*, „Živa antika“, Skoplje 1960, str. 277–302.
- Majnarić (1948). Nikola Majnarić: *Grčka metrika*, Zagreb 1948.
- Majnarić (1957). Nikola Majnarić: *Klasična gimnazija zagrebačka i filolozi prevodioci antičkih pisaca*, u knjizi: „Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607–1957“, Zagreb 1957, str. 273–291.
- Maretić (1879). *Metrički prijevod I. i II. pjevanja Vergilijeve Eneide s prilogom o akcentu*, oboje izradio T. Maretić (pretisnuto iz Programa kr. gimnazije zagr. za godinu 1878/9), Zagreb 1879, str. 44–55.
- Maretić (1882). Tomo Maretić: *Nješto o ovom prijevodu*, u knjizi: „Homerova Odiseja“, preveo Tomo Maretić, Zagreb 1882, str. 344–362.
- Nazor (1932). Vladimir Nazor: *Equus quagga ili nešto o mojoj metrici*, „Hrvatska revija“, Zagreb 1932, str. 145–166.
- Petravić (1939). Ante Petravić: *Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, Beograd 1939.
- Petrović (1969). Svetozar Petrović: *Stih*, u knjizi: „Uvod u književnost“, urednici Fran Petre i Zdenko Škreb, Zagreb 1969, str. 295–348.
- Slamnig (1955). Ivan Slamnig: *Ritam u hrvatskoj poeziji*, „Republika“, Zagreb 1955, str. 401–418.
- Slamnig (1955a). Ivan Slamnig: *O versifikaciji prepjeva*, „Mogućnosti“, Split 1955, str. 959–970.
- Tomaševskij (1972). Boris Viktorovič Tomaševskij: *Teorija književnosti. Poetika*, prevela Nana Bogdanović, Beograd 1972.
- Trnski (1874). I. T.: *O našem stihotvorstvu*, „Vienac“, Zagreb 1874, str. 490–493, 504–506, 520–522, 536–538, 551–554.
- Veber (1864). A. Veber-Tkalčević: *O hrvatskom heksametru*, „Književnik“, Zagreb 1864, str. 322–329.
- Veber (1877). Adolfo Veber: *Nješto o pjesničtvu hrvatskom*, „Rad JAZU“, knj. XL, Zagreb 1877, str. 19–44.
- Živković (1958). Dragiša Živković: *Teorija književnosti za gimnazije i srednje škole*, Sarajevo 1958.

KNJIGE I ČASOPISI ODAKLE SU UZETI PRIMJERI

- Bricko (1979). Dvadeset sedam Marcijalovih epigrama, prevela Marina Bricko, „Latina et Graeca“, Zagreb 1979, br. 13, str. 43–53.
- Grečl (1979). Sekst Proporcije: Odabrane elegije, preveo Domagoj Grečl, „Latina et Graeca“, Zagreb 1979, br. 14, str. 57–71.
- Maretić (1874). Kćeri Perili. Poslanica Ovidijeva iz Scitije u Rim, preveo Tomislav Maretić, „Vienac“, Zagreb 1874, str. 484–485.
- Rac (1916). Antologija stare lirike grčke, priredio Koloman Rac, Zagreb 1916.
- Salopek (1976). Marko Valerije Marcijal: Epigrami, preveo Damir Salopek, „Latina et Graeca“, Zagreb 1976, br. 7, str. 84–87.
- Senc (1920). Primjeri iz grčke književnosti u hrvatskom prijevodu, priredio Stjepan Senc, Zagreb 1920.
- Senc (1920a). Primjeri iz rimske književnosti u hrvatskom prijevodu, priredio Stjepan Senc, Zagreb 1920.
- Smerdel (1960). Palatinska antologija. Epigrami. Izbor, s grčkog preveo Ton Smerdel, Zagreb 1960.
- Smerdel (1964). Orfej i Pan. Antologija starohelenske lirike, izabrao i preveo Ton Smerdel, Zagreb 1964.
- Slamnig-Šoljan (1970). Publije Ovidije Nazon: Zavođenje žena u kazalištu, preveli Ivan Slamnig i Antun Šoljan. U knjizi: Nevenka Košutić-Brozović: „Čitanka iz stranih književnosti za škole drugoga stupnja. I. dio: Od starog vijeka do klasicizma“, Zagreb 1970, str. 169.
- Škiljan (1974). Izbor pjesama iz Pete knjige Anthologiae Graecae, preveo Dubravko Škiljan, „Latina et Graeca“, Zagreb 1974, br. 3, str. 78–87.
- Škiljan (1979). Katul: Pjesme, priredio i preveo Dubravko Škiljan, Zagreb 1979.
- Šop (1950). Katul, Proporcije, Tibul: Iz lirike starog Rima, preveo s latinskoga Nikola Šop, Zagreb 1950.
- Teklić (1931). Ka kraljici elegija, prijevodi Slavka Teklića iz Proporcija, Zagreb 1931.
- Trnski (1873). Ovidijev oproštaj s Rimom. Elegija III. iz prve knjige njegovih žalostnica. Pohrvatio I. T., „Vienac“, Zagreb 1873, str. 585–586.
- Žganjer (1964). Dva tisućljeća lirike Valerija Katula, prepjevi: Branimir Žganjer, „Republika“, Zagreb 1964, str. 394–395.

58

O UTJECAJU LATINSKOGA NA NJEMAČKI

Utjecaj je latinskoga na njemački jezik neprijeporan. U tome se slažu svi autori koji su se bavili i koji se bave poviješću njemačkog jezika.

Najčešće se naglašava utjecaj latinskoga na njemačku leksiku, te se navodi veliki broj posuđenica i prevedenica. Iako je ovaj utjecaj najuočljiviji, bilo bi suviše jednostavno ograničiti se samo na nj, jer bi to prije svega značilo ograničiti se na tek nekoliko stoljeća u kojima je dodir latinskoga i germanske civilizacije bio najizravniji. Činjenica je da je latinski utjecaj u različitim oblicima prisutan tokom gotovo čitave povijesti razvoja njemačkog jezika.

Poređivanje s latinskim od velike je koristi za dijakrono ispitivanje nekih osobitosti njemačkog jezika. Tako se, na primjer, prva promjena u fonološkom sistemu prednjemačkog vremenski određuje u odnosu prema latinskim posuđenicama — ta se promjena najvjerojatnije odigrala u 3. ili u 2. stoljeću pr. n.e. odnosno prije prvih doticaja Germana i Rimljana, jer se ne očituje ni u jednoj latinskoj posuđenici. Druga promjena u njemačkom fonološkom sistemu započela je vjerojatno najkasnije u 5. stoljeću tako da je utjecala i na latinske posuđenice, npr.

lat. *piper*, staroviskonjemački *pfēffar*

lat. *menta*, starovnj. *minza*

lat. *rādīcem*, starovnj. *rātih*.

Istraživanje utjecaja latinskoga na njemački ne pomaže samo lingvistima već je od važnosti i za utvrđivanje socioloških, kulturnih i povijesnih činjenica.

Rimljani i Germani bili su susjedi na donjoj Rajni već prije našeg računanja vremena, a nove su kontaktne zone uspostavljene u 2. st. n.e. germanskim prodorom na srednju Rajnu, uzduž rimskog limesa, a nešto manje i na granici uz Dunav.

Pretpostavke germanista podudaraju se kad se radi o putovima prodora latinskog utjecaja, ali se ne slažu u određivanju njihovo kronologije. Jedan put vodi iz gornje Italije preko istočnih Alpi uzvodno Dunavom do Bavarske; drugi se put proteže od Provence uzvodno Rhôneom i Sâoneom slijedeći tok rijeke Mosel do Mainza, dok se treći kreće od Loire oko Orléansa i Seine oko Pariza, preskače rijeku Maas i stiže do Kölna.

Najstarije latinske posuđenice bile su dio svakodnevnog govora, prije svega seljaka i zanatlija. Preuzimanjem dobara rimske materijalne kulture preuzimana su i njihova imena.

Potvrde za istovrsne latinske posuđenice nalazimo i u ostalim germanskim jezicima, na primjer u nizozemskom, staroengleskom, a dijelom i u frizijskom te u nordijskim jezicima.

59